
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94:(477.43/44)356.35"18"

А.Ю. Скрипник

НОРМАТИВНІ ТА ДЖЕРЕЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВО-СУДОВИХ УСТАНОВ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В СЕРЕДИНІ ХІХ СТ.

У статті оглянуто документальні історичні матеріали щодо організації, регламентації та роботи військових слідчо-каральних органів в якості інструменту по боротьбі з кримінальною злочинністю серед військовослужбовців частин російської армії на території Правобережної України в середині ХІХ ст.

Ключові слова: закони, фонди, суд, військовослужбовці, злочини, розслідування.

Проблематика вивчення російської військової присутності на території Правобережної України є багатогранною і різноплановою, а тому потребує особливої уваги з боку вітчизняних дослідників. Окупаційний характер присутності російських військ у краї не обмежувався суто військовими реаліями, як-то дислокація полків у населених пунктах, проведення маневрів і навчань, функціонування системи постання продо-вольства і фуражу тощо. Паралельно протягом ХІХ ст. тривав процес створення, вдосконалення (модернізації) і подальшої роботи репресивного апарату військово-судових і слідчих органів, які входили до складу установ при органах військової адміністрації чи існували при окремих військових підрозділах.

Актуальність питання зумовлена необхідністю комплексного та повного висвітлення тих його аспектів, які пов'язані із застосуванням військово-судових установ як карального інструмента Російської імперії впродовж ХІХ століття, що дасть можливість краще зрозуміти засади військової політики, ставлення до принципу законності та рівня правосвідомості не лише військовослужбовців, а й тогочасного суспільства загалом.

Серед досліджень історії військово-судових установ Російської імперії протягом ХІХ ст. релевантними є роботи С. Абрамовича-Барановського [1], В. Кузьміна-Караваєва [2], Г. Філатєва [3], К. Солнцева [4]. У своїх працях ці фахівці торкалися питань теоретичного плану у рамках тодішнього законодавчого поля, а також аналізували практичну діяльність згаданих установ у контексті змін соціальної й політичної ситуації в імперії. Серед сучасних українських науковців варто відзначити О. Ярмиша [5] та В. Соболева [6], об'єктом вивчення у їхніх розвідках стала військово-судова система Російської імперії в якості одного з елементів репресивної політики на етнічних українських землях.

Середина ХІХ ст. характерна введенням у законодавче поле Російської імперії цілої низки законів які регламентували впровадження і здійснення каральних заходів в російських збройних силах. Йдеться насамперед про "Полное Собрание Законов Российской империи. Собрание второе." – це тридцять трьох томне систематизоване зведення законодавчих актів, яке містить значну кількість указів, розпоряджень, положень, штатних розкладів та регламентацій щодо діяльності військових судових установ. Вони визначали їх загальну організацію та особливості функціонування, слугували рекомендаціями обов'язковими до виконання з питань порядку проведення засідань, слідчих процедур та покарань за злочини. Результатом функціонування рекрутської системи та жорстокого ставлення до солдат в армії, став масив законів що були видані за часів царювання Миколи I. Майже всі вони передбачали сурові покарання тих хто порушував статути та накази командирів [7, с. 578; 8, с. 916].

Не менш важливе місце в досліджувальній тематиці займають нормативно правові акти. Серед основних документів варто відзначити такі кодифіковані акти як "Військово-судовий статут", та "Військовий статут про покарання" [9, с. 277], "Статут кримінального судочинства", "Уложення про покарання кримінальні та виправні", "Кримінальне уложення", які вміщені в ХХІІ і ХХІV книгах Зводу військових постанов [10]. Положення закладені в

них ставали законодавчим підґрунтям (базисом) за яким протікав сам хід судового процесу та виголошувався остаточний вирок.

Разом з тим важливою складовою згаданої проблематики є джерельна база. У сховищах Державних архівів України зберігається ціла низка фондів органів військової юстиції, які працювали на території Правобережної України в середині XIX ст. Зокрема, це документація комісій, що створювалися при повітових і губернських органах управління та військових формуваннях. На жаль, частина з них має дуже малу кількість описів і справ, однак і вони дають можливість скласти уявлення про головні напрямки роботи зазначених органів.

Достатньо інформативну групу джерел складають матеріали з фондів "Київського військово-окружного суду" ф. 315 та "Прокурора Київського військово-окружного суду" ф. 316, які зберігаються у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві. Об'єктом наукового вивчення та аналізу є судові справи. Серед найбільш широко представлених документів варто відзначити листування по кадровому забезпеченню судів, протоколи слідства, матеріали слідчих дій та обвинувальні акти [11, арк. 1-43; 12, арк. 18-33].

Не менш важливими та актуальними є колекції документів із ф. 442 – "Канце-лярія Київського, Подільського і Волинського губернатора", які містять матеріали діяльності Військово-судної частини як окремого підрозділу апарату Київського генерал-губернатора протягом 1831-1862 рр. Це протоколи судових та розпорядчих засідань, вироки та особливі постанови судів, матеріали органів військового управління, розпорядження центральних та губернських органів влади [13, арк. 9-86].

Особливістю архівних матеріалів з даної проблематики ф. 533 "Київський військовий губернатор" є відомості про численні донесення, клопотання, скарги і звернення до військової адміністрації з приводу нахабних, а часто й злочинних дій військовослужбовців, від мешканців міст і сіл Київської губернії. Відомо, що судові інстанції і губернська адміністрація ставилися до таких звернень дуже упереджено, а до військових досить поблажливо [14, арк. 1-2; 15, арк. 1-8; 16, арк. 1-9].

Матеріали по подібній тематиці трапляються й в обласних архівах України. В компетенцію повітових судів губерній Південно-Західного краю входило розгляд справ пов'язаних з випадками дезертирства та кримінальними діями солдат щодо місцевого населення. Зокрема в державному архіві Вінницької області у ф. Д-222 "Літинський повітовий суд" зберігається низка подібних документів [17, арк. 1-11]. Цікавий ф. Д-473 "Брацлавський повітовий суд" [18, арк. 3-29; 19, арк. 37-49, 78-92, 301-356]. Варто зазначити, що до здійснення слідчих дій та судових засідань часто залучалися офіцери з військових частин розташованих у повітових центрах.

Огляд фондів державного архіву Хмельницької області доцільно розпочати з тих комісій, що діяли при військових частинах. Ф. 637 "Комісія військового суду при Житомирському внутрішньому гарнізоні, м. Кам'янець-Подільський Кам'янецького повіту Подільської губернії" [20, арк. 9]. Аналогічною є "Комісія військового суду при Кавказькому лінійному 9-му батальйоні", що розташовувався у Кам'янці-Подільському (Ф. 636) [21, арк. 244]. Наступний ф. 639 "Комісія військового суду при 132-му піхотному Гренадерському полку". Напевно, свого часу працівники архіву не зовсім точно визначили назву військової частини, що дала найменування фонду. Як свідчать документи, полк в той час називався "132-м Бендерським піхотним полком" [22, с. 399; 23, арк. 23]. До їх компетенції входили справи про дезертирство, пограбування і крадіжки скоєні солдатами цих чи сусідніх військових частин.

На початку 1850-х рр. у Кам'янці-Подільському був сформований внутрішній гарнізонний батальйон, при якому діяла спеціально створена у 1853 р. Комісія військового суду (Ф. 269) [24, арк. 4]. У 1864 р. при Кам'янець-Подільському батальйоні запроваджено Комісію військового суду, що розглядала справи про злочини, вчинені солдатами тих частин, які брали участь у придушенні польського повстання 1863-1864 рр., та кримінальні злочини солдат самого батальйону (Ф. 635) [25, арк. 141].

Фонд 634 містить документи спеціально створеної у 1862 році Кам'янець-Подільської військово-слідчої комісії. Приводом для початку її роботи стали відкриті виступи польської шляхти у дворянських зібраннях проти скасування кріпацтва на Правобережній Україні та надсилання царю адреса з проханням приєднати Поділля до Царства Польського [26, с. 91]. Особливо активною вона була у період боротьби з польським визвольним рухом; чотири справи, що зберігаються, датуються саме 1863-1865 рр. Комісія належала до губернського адміністративного рівня і знаходилася під контролем губернатора. До її компетенції входило санкціонування, на основі слідчих матеріалів, обшуків у маєтках шляхти та видача наказів на арешт підозрюваних [27, арк. 150; 168; 241-242].

У 50-60-х рр. XIX ст. різко зріс рівень дезертирства серед солдат з військових частин та вчинення кримінальних злочинів. При органах місцевої військової адміністрації – Управліннях військових начальників – розпочали свою роботу комісії військового суду, до повноважень яких входив розгляд саме таких справ. Фонд 640 "Комісія військового суду при управлінні Бессарабського губернського військового начальника" [28, арк. 135]. Комісія військового суду при управлінні Кам'янець-Подільського військового начальника (Ф. 642) розслідувала напади військовослужбовців на помешкання селян і міщан з метою пограбування.

Протягом досліджуваного періоду військово-судовими комісіями було розглянуто значну кількість справ щодо злочинів, скоєних військовослужбовцями. Основні види злочинів, заради боротьби з якими застосовували ці установи, були посягання, пов'язані з насильницьким привласненням майна (пограбування та розбійні напади) та посягання на життя і здоров'я особи (вбивства та нанесення тілесних ушкоджень).

Згадані вище фонди Державних архівів України містять достатній інформативний масив. Тому залучення цих архівних матеріалів, що раніше мало використовувалися, дає можливість з нових позицій розглянути діяльність військових судів. Зокрема, детально проаналізувати матеріали конкретних судових справ, визначити зв'язки між злочином та покаранням за його скоєння, розглянути практику застосування кримінально-правових норм щодо різних видів злочинних дій.

1. *Абрамович-Барановский С.* Военное судоустройство / Абрамович-Барановский С.С. – СПб.: Изд. поручика Фалеева, 1900. – 183 с.
2. *Кузьмин-Караваев В.* Военно-уголовное право. Т. 1 / Кузьмин-Караваев В.Д. – СПб.: Тип. С.-Петербургской Тюрмы, 1895. – 18 с.
3. *Филатьев Г.* Царские военные суды в цифрах / Филатьев Г. // Каторга и ссылка. – 1930. – № 7. – С. 138–167.
4. *Солнцев К.* Военная преступность в царской армии и военно-уголовные репрессии в годы первой русской революции и реакции / Солнцев К. // Советское государство. – 1936. – № 6. – С. 111–123.
5. *Ярмиш О.* Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. / Ярмиш О.Н. – Х.: Консум, 2001. – 284 с.
6. *Соболев В.* Організаційні моделі кадрового забезпечення військово-судових установ Російської імперії II половини XIX – початку XX століття (на матеріалах Київського військово-окружного суду) / В.В. Соболев // Часопис української історії. – 2009. – Вип. 11. – С. 16–22.
7. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе (далі – ПСЗ-II). – Т. XIV. Отд. 1. 1839. – СПб. 1840. – № 12468.
8. Там же. – № 12956.
9. ПСЗ – II. – Т. L. Отд. 1. 1875. – СПб. 1877. – № 54536.
10. Свод военных постановлений 1869 года. Часть шестая. Военно-уголовные уставы. Издание второе. СПб. 1883-1885.
11. Центральный державный историчний архів України м. Києві (далі – ЦДАУК). – Ф. 315. – Оп. 1. – Спр. 119; Спр. 187.
12. ЦДАУК. – Ф. 316. – Оп. 16. – Спр. 419.
13. ЦДАУК. – Ф. 442. – Оп. 279. – Спр. 52.
14. ЦДАУК. – Ф. 533. – Оп. 5. – Спр. 242.
15. Там само. – Спр. 550.
16. Там само. – Спр. 808.
17. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. Д-222. – Оп. 1. – Спр. 267.
18. ДАВО. – Ф. Д-473. – Оп. 1. – Спр. 621.
19. Там само. – Спр. 656.

20. Державний архів Хмельницької області (далі - ДАХМО). – Ф. 637. – Оп. 1. – Спр. 1.
 21. ДАХМО. – Ф. 636. – Оп. 1. – Спр. 1.
 22. Энциклопедия военных и морских наук. Под редакцией генерала от инфантерии Леера. Т. I. – С.-Пб. 1888. – 572 с.
 23. ДАХМО. – Ф. 639. – Оп. 1. – Спр. 1.
 24. ДАХМО. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 1.
 25. ДАХМО. – Ф. 635. – Оп. 1. – Спр. 1.
 26. Скрипник А. Державні установи Подільської губернії 1793-1914 рр. / Скрипник А. Ю. – Кам'янець-Подільський, 2012. – 228 с.
 27. ДАХМО. – Ф. 634. – Оп. 1. – Спр. 3.
 28. ДАХМО. – Ф. 640. – Оп. 1. – Спр. 1.

References

1. *Abramovich-Baranovskiy S. Voennoe sudoustroystvo / Abramovich-Baranovskiy S.S.* – SPb.: Izd. poruchika Faleeva, 1900. – 183 s.
2. *Kuzmin-Karavaev V. Voenno-ugolovnoe pravo. T. 1 / Kuzmin-Karavaev V.D.* – SPb.: Tip. S.-Peterburgskoy Tiurny, 1895. – 18 s.
3. *Filatev G. Tsarskie voennye sudy v tsifrah / Filatev G.* // Katonga i sсылка. – 1930. – № 7. – S. 138–167.
4. *Solntsev K. Voennaia prestupnost v tsarskoy armii i voenno-ugolovnye repressii v gody pervoy russkoy revoliutsii i reaktsii / Solntsev K.* // Sovetskoe gosudarstvo. – 1936. – № 6. – S. 111–123.
5. *Yarmysh O. Karalniy aparat samodержavstva v Ukraini v kintsi XIX – na pochatku XX st. / Yarmysh O.N.* – Kh.: Konsum, 2001. – 284 s.
6. *Soboliev V. Organizatsiini modeli kadrovoho zabezpechennia viiskovo-sudovykh ustanov Rosiiskoi imperii II polovyny XIX – pochatku XX stolittia (na materialakh Kyivskoho viiskovo-okruzhnogo sudu) / V.V. Soboliev // Chasopys ukrainskoi istorii.* – 2009. – Vyp. 11. – S. 16–22.
7. *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie vtoroe (dali – PSZ-II).* – T. XIV. Otd. 1. 1839. – SPb. 1840. – № 12468.
8. Tam zhe. – № 12956.
9. PSZ – II. – T. L. Otd. 1. 1875. – SPb. 1877. – № 54536.
10. *Svod voennykh postanovleniy 1869 goda. Chast shestaia. Voenno-ugolovnye ustavy. Izdanie vtoroe.* SPb. 1883-1885.
11. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arhiv Ukrainy m. Kyievi (dali – TsDIAUK).* – F. 315. – Op. 1. – Spr. 119. – Spr. 187.
12. TsDIAUK. – F. 316. – Op. 16. – Spr. 419.
13. TsDIAUK. – F. 442. – Op. 279. – Spr. 52.
14. TsDIAUK. – F. 533. – Op. 5. – Spr. 242.
15. Tam samo. – Spr. 550.
16. Tam samo. – Spr. 808.
17. *Derzhavnyi arhiv Vinnytskoi oblasti (dali – DAVO).* – F. D-222. – Op. 1. – Spr. 267.
18. DAVO. – F. D-473. – Op. 1. – Spr. 621.
19. Tam samo. – Spr. 656.
20. *Derzhavnyi arhiv Hmelnytskoi oblasti (dali – DAHmO).* – F. 637. – Op. 1. – Spr. 1.
21. DAHmO. – F. 636. – Op. 1. – Spr. 1.
22. *Entsyklopediia voennykh i morskikh nauk. Pod redaktsiyei generala ot infanterii Leera. T. I. – S.-Pb., 1888.* – 572 s.
23. DAHmO. – F. 639. – Op. 1. – Spr. 1.
24. DAHmO. – F. 269. – Op. 1. – Spr. 1.
25. DAHmO. – F. 635. – Op. 1. – Spr. 1.
26. *Skrypnyk A. Derzhavni ustanovy Podilskoi hubernii 1793-1914 rr. / Skrypnyk A. Yu.* – Kamianets-Podilskyi, 2012. – 228 s.
27. DAHmO. – F. 634. – Op. 1. – Spr. 3.
28. DAHmO. – F. 640. – Op. 1. – Spr. 1.

Скрипник А.Ю.

Теоретические источники исследования деятельности военно-судебных учреждений на Правобережной Украине в середине XIX в.

В статье рассмотрены документальные исторические материалы относительно организации, регламентации и работы военных следственно-карательных органов в качестве инструмента в борьбе с криминальной преступностью среди военнослужащих русской армии на территории Правобережной Украины в середине XIX в.

Ключевые слова: законы, фонды, суд, военнослужащие, преступления, расследования.

Skrypnyk A. Yu.

Theoretical background for the research of the military and judicial institutions functioning in the Right bank Ukraine in the middle of the 19th century.

The article describes historical documentary materials on the organization, regulation and operation of military investigative and punitive bodies as a tool to fight criminality among military units of the Russian army on the territory of right-Bank Ukraine in the middle of the XIX century.

The problem of Russian military presence on the territory of right-Bank Ukraine is multi-faceted and diverse, and therefore requires special attention from our researchers. Occupational nature of the presence of Russian troops in the region was not limited to purely military realities, like the dislocation of the regiments in the settlements, conducting maneuvers, food and fodder supply etc. At the same time, the process of formation, improvement (modernization) and further development of the repressive apparatus of the military-judicial and investigative bodies constituting the institutions and bodies of military administration existing in separate military units was going on.

The above mentioned funds of the State archives of Ukraine contain sufficient information array. That is why the involvement of these records, previously little used, gives the opportunity to consider the activities of the military courts from a new perspective. In particular, it makes sense to analyse materials of definite cases, to determine the links between the crime and the punishment, to consider the practice of criminal law application in different types of criminal acts.

Keywords: law, funds, court, military personnel, crime, investigation.

УДК 94:338.43“20”

О.С. КАДЕНЮК

**ЕВОЛЮЦІЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.**

Аналізуються особливості капіталістичної еволюції поміщицьких і селянських господарств Подільської губернії у другій половині ХІХ ст. Зокрема, виділені фактори, що сприяли зростанню сільськогосподарського і промислового виробництва, торгівлі, розвитку господарської ініціативи і підприємництва представниками різних суспільних груп. Характерним стає перевага інтенсивних методів ведення сільського господарства над екстенсивними. Проте загальна економічна відсталість Подільської губернії не могла бути ліквідована протягом короткого часу. У сільському господарстві краю така відсталість була обумовлена браком грошових капіталів.

Ключові слова: реформа, селянство, землеволодіння, господарська еволюція, ринкові відносини, кредитування, Поділля.

Господарська еволюція ставила за мету скасування примусових відносин в сільському господарстві, не відкидаючи економічної рутинності дворянської біль-шості, яка не заперечувала зацікавленості в скасуванні кріпосного права на певних умовах. Урядовий акт 1861 р. пояснювався певними дослідниками, як результат

Отформатовано: Шрифт: Cambria, 12 пт, український, разреженный на 1 пт

Отформатовано: Шрифт: Cambria, 12 пт, український, разреженный на 1 пт

Отформатовано: Шрифт: Cambria, 12 пт, український, разреженный на 1 пт

Отформатовано: Шрифт: Cambria, 12 пт, український, разреженный на 1 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 11 пт, курсив, кернинг от 11 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 11 пт, курсив, кернинг от 11 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 11 пт, курсив, український, кернинг от 11 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 11 пт, курсив, український, кернинг от 11 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 11 пт, курсив, український, кернинг от 11 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 12 пт, Цвет шрифта: Авто, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 12 пт, кернинг от 12 пт

Отформатовано: Шрифт: (по умолчанию) Times New Roman, 12 пт, український, кернинг от 12 пт